

ЗАЗИМКО Оксана, к. психол. н., доцент кафедри психології КНТЕУ

ФОРМУВАННЯ ЖИТТЄВИХ ЦІННОСТЕЙ У ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ: ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ

Відображено роль індивідуальних смислів, які розкривають суть абстрактних життєвих цінностей, у процесі зростання та самопроектування особистості. Розкрито особливості смислозчитуваної та смислотворчої діяльності на рівнях особистого й особистісного досвідів. Емпірично виявлено особистісні смисли життєвих цінностей сучасного юнацтва та визначено тенденцію орієнтації сучасної молоді на суб'єктивне теперішнє.

Ключові слова: життєві цінності, юнацький вік, життєвий досвід, особистісні смисли.

Зростання або самопроектування особистості здійснюється за її визначенням щодо життєвих цінностей. Система цінностей людини забезпечує єдність та стійкість її особистості. Надлишкова інерційність цієї системи виявляється як відсталість застарілих переконань, відгороджуючи особистість від сучасної мінливої дійсності. З іншого боку, надто гнучка, нестійка система цінностей призводить до знецінення загальноприйнятих норм поведінки. Саме тому охарактеризувати особистість та її майбутнє дозволяють не лише наявні в неї цінності, а й їх ієрархія та усвідомленість.

© Зазимко О., 2012

Різні історично-культурні умови та вікові особливості зростання людини відбиваються на життєвих цінностях особистості. Однак порівняльний аналіз основних життєвих цінностей, особливо вітальних, людей різних епох та різного віку не дає достовірних кардинальних відмінностей у характеристиках людей. Для більшості людей не втрачають цінності проблеми їхнього здоров'я, певного благополуччя, любові, відпочинку тощо. Кожна людина унікальна у порівнянні навіть з однолітками.

Отже, доцільно стверджувати, що власну особистість, як і сюжет життя, людина проектує, керуючись тими смислами, які вона вкладає в цінності свого життя. Саме індивідуальні смисли життєвих цінностей, які перебувають у певній ієрархії, характеризують кожную особистість як неповторну індивідуальність, визначаючи її суб'єктність.

Особистісні цінності досліджувалися багатьма науковцями [1–8]. Визначенню особливостей життєвих цінностей саме в юнацькому віці присвячені роботи О. Бобренко, О. Зотової, Д. Медведєва, В. Немировського, В. Сафіна, Т. Солодунової та ін. [9–17]. Однак у цих дослідженнях система цінностей розглядається як абстрактне смислове утворення без поправки на зміни в розумінні та інтерпретації сучасною молоддю власного життєвого досвіду.

Метою статті є визначення варіативності особистісних смислів сучасного юнацтва у порівнянні з усталеними протягом останніх 200 років тлумачень тих логосів, що символізують життєві цінності людини. Для дослідження щодо породження індивідуальних смислів були вибрані провідні життєві цінності, які на високому рівні емпіричної достовірності виокремлені Д. Медведєвим: здоров'я, любов, забезпечене життя, пізнання, розвиток, свобода, сімейне життя, творчість, життєва мудрість [12].

Проведене дослідження не заперечує того, що індивідуальність системи цінностей є результатом впливу соціокультурного середовища, в якому зростає особистість, та її вікового, психологічного тощо етапів розвитку. Існує багато емпіричних досліджень, які свідчать, що уявлення про взаємодію зі світом мають якісні кроскультурні розбіжності (Ч. Осгуд, 1955; М. Еріксон, 1995 та ін.) й вікові особливості. Саме взаємодія зі світом у цілому охоплює ціннісно-мотиваційні фактори, формує концепти ціннісної оцінки, які проявляються у взаємодії з іншими людьми та ставленні до себе.

Система ставлень до світу, людей і себе утворює у власному єднанні ядро особистості, що забезпечує ціннісну оцінку як в усвідомлюваний, так і в неусвідомлюваний спосіб. Усвідомлена позиція особливо міцна. Причому, чим вище у системі цінностей знаходиться смислове утворення, тим складніше відбувається його усвідомлення, оскільки дедалі ширшою і більш невизначеною стає сфера смислопороджень, все складнішими і більш опосередкованими зв'язки всередині особистості.

Фактором, що утворює систему цінностей, вважається обмеженість життя людини. Розуміння людиною свого життєвого ресурсу, визначення для себе пріоритетності лежить в основі побудови нею ієрархії мотивів, цілей та цінностей. Встановлено: чим менший ресурс людини (наприклад, екстремальна ситуація), тим жорсткіша її система цінностей, чіткіше виражена її ієрархічність і тим менша кількість її елементів.

Межі розвитку особистості, як зазначається в класичній психології, задаються не лише зовнішніми, а й внутрішніми обставинами. Щодо зовнішніх обставин, то тут враховується все середовище існування людини – як мікросередовище (сім'я, друзі, навчальні заклади та ін. соціальні об'єднання зі своїми правилами, звичаями, так званими "статутами"), так і макросередовище, яке описується історично-культурними умовами. Внутрішні обставини – це осмислення, структурування та привласнення людиною результатів її взаємодії з зовнішнім середовищем, на основі якого будується оціночна система щодо себе самої як внутрішнього іншого. Результати такого осмислення формують особистісний досвід людини та відслідковуються в особистісних концепціях, міфах, сценаріях та інших когнітивних структурах.

Н. Чепелева вважає, що межі ситуації (які власне і складають життя людини) задаються "лише самою людиною, яка може "викинути шматок" із потоку життя і помістити його в певну структуру, яка і буде рамкою, обмежуючою ситуацію від неструктурованого потоку життя" [18, с. 26]. Факти життя окремих особистостей (наприклад, геніїв, творчість яких переросла їхню епоху) доводять, що межі не лише ситуації, а й зростання особистості задаються лише самою людиною, ігноруючи факт середовища. Отже, середовище не є межею особистісного зростання, воно може лише частково обмежувати особистість, але не може задавати меж її зростання.

Частина життєвих ситуацій автоматично потрапляє до життєвого досвіду людини, не проходячи етап структурування та усвідомлення. Досвід є вмістилищем потаємного навіть для самої особистості. Багатоманітна ситуативність нашого життя не може бути повністю ідентифікована та відрефлексована особистістю. Певна її частина, яка не потрапляє в канву особистісного світосприймання, буде проігнорована життєвим досвідом, а інша – матиме місце на існування у спрощеному, спотвореному вигляді та проявиться в міфах, архетипах, установках, стереотипах людини.

Розглядаючи досвід людини, доцільно звернутися до його розуміння Н. Чепелевою. Вона виокремлює два рівні такого досвіду: особистий та особистісний. Особистий досвід людини складається її життєвими ситуаціями, характером поведінки людини в них, особливостями взаємодії з іншими людьми тощо. Цей рівень досвіду присвоюється людиною як би "автоматично", без переробки й осмислення.

Якщо ж цей досвід якимось способом структурується, осмислюється та інтерпретується, тобто інтегрується особистістю і перетворюється у структури її свідомості, він стає особистісним. Особистий досвід може бути як зовнішнім, так і внутрішнім. Особистісний досвід завжди є внутрішнім. Однак обидва виділені типи досвіду можуть діяти на свідомому і несвідомому рівнях [19].

Можна додати, що на рівні особистого досвіду породження смислів не відбувається, це переважно досвід значень. Але вже й на цьому рівні життєвий досвід збагачується смислами, не породженими особистістю, а смислами зчитаними з ситуацій, тобто на цьому рівні досвіду відбувається не смислопородження, а смислорозчитування, смислопрочитування. На рівні ж особистісного досвіду людина створює смисли за допомогою різних дискурсивних практик, зокрема наративу та автонаративу.

Смислотворення як результат смислопороджувальної діяльності та смислопрочитування як репродуктивна когнітивна діяльність із засвоєння існуючих культурних смислів людства забезпечують розуміння та інтерпретацію власного життєвого досвіду, на основі чого особистістю породжуються нові й нові смисли, що у свою чергу збагачує її досвід, а іноді й переструктурує його. Якісні зміни в розумінні та інтерпретації людиною власного досвіду (переструктурування досвіду) ведуть до зростання її особистості. Зростання особистості може відбуватися доти, доки особистість є здатною до породження смислів, насамперед щодо власних життєвих цінностей.

Смисл – це значимість того чи іншого предмету, явища тощо, яка суб'єктивно сприймається людиною, ставлення людини до того чи іншого явища. Смислорозчитування відбувається на основі усвідомлення значень як узагальненої форми відображення суспільно-історичного досвіду. Д. Леонтьєв говорить про особистісний смисл як суб'єктивне значення цього об'єктивного значення [20].

Свідомі смислові утворення, що носять максимально загальний характер, іменуються особистісними цінностями. Сповідування цих цінностей закріплює єдність і самототожність особистості на різних відрізках її життя, визначаючи її моральний дух. Абстрактність цінностей протиставляються смислам, які криються у собі цінності кожної конкретної особистості: "На противагу кожному конкретному єдиному в своєму роді і неповторному смислу ...цінності є абстрактними смисловими універсаліями" [21, с. 36].

Для з'ясування особливостей розуміння та інтерпретації власного досвіду особами юнацького віку, потрібно емпірично дослідити ті конкретні смисли, які криються в їх життєвих цінностях.

Дослідження проводилось упродовж 2010–2011 рр., у ньому взяли участь студенти Київського національного торговельно-економічного університету та слухачі курсів Інституту вищої кваліфікації

КНТЕУ віком від 18 до 25 років, загалом близько 200 респондентів. Виявлені смисли життєвих цінностей сучасного юнацтва зіставлялись із визначенням логосів, що позначають ці цінності (за різними тлумачними словниками).

За останні 200 років російська академічна лексикографія накопичила значний досвід у складанні тлумачних словників нормативного типу. Інтерпретації слів, що символізують зазначені життєві цінності юнацького віку, взято саме із таких джерел. Найстарішим словником у дослідженні є тлумачний словник В. Даля (оригінальна назва "Толковый словарь живаго Великорускаго языка"), основну роботу над яким було закінчено в 1866 р. Також у дослідженні використано тлумачні словники російської мови за редакцією Д. Ушакова (1934–1939), С. Ожегова (розробленого на основі словника Ушакова, 1949–1960), та найновіші словники за редакцією С. Кузнєцова (1998–2000), Т. Єфремової (2000). Скористалися також універсальним тлумачним словником української мови он-лайн у мережі (ТСУМО), проект якого базується на другому виданні Великого тлумачного словника сучасної української мови за редакцією В. Бусел (2005) [21–27].

Тлумачення "здоров'я" у словниках таке: словником Даля визначається як фізіологічний стан організму; за Ушаковим наводиться три трактування: перше відображає лише фізіологічний стан, друге – "внутрішню цілісність, незіпсованість, відсутність внутрішньої порчі", третє пов'язане з вживанням слова "здоров'я" як звертання до іншої особи з "добрим побажанням". Словник Ожегова вносить уточнення, більш близькі до сучасного розуміння. Визначаючи здоров'я як правильну, нормальну діяльність організму, редактор уточнює, що це повне фізичне та психічне благополуччя. Тобто в останньому визначенні враховується не лише фізіологічний та фізичний стан організму, а й їх поєднання з психічним станом. У словнику Єфремової поряд із наведеними трактуваннями з'являється визначення "здоров'я" у значенні духовного, соціального благополуччя.

Таким чином, словники яскраво відобразили зміни у значеннях слова "здоров'я" протягом останніх 200 років: спочатку – лише фізіологічний стан організму, далі починає вбирати в себе ще й психологічну рівновагу та соціальне й духовне благополуччя.

Сучасне юнацтво з усіх виділених значимих цінностей життя "здоров'я" тлумачить найбільш однозначно. Дві третини загальної вибірки визначили "здоров'я" як стан організму: одна (37.9 %) – як фізичний та фізіологічний стан, друга (39.7 %) – поєднання фізичного і психічного, духовного, морального. З останньої третини загальної вибірки менша частина (8.6 %) трактувала "здоров'я" як чинник життя, а 13.8 % загальної вибірки не змогли визначити "здоров'я". Жоден респондент не відмовився від відповіді, але такі відповіді, як "найцінніше", "потрібно підтримувати", "за гроші не купиш" були класифі-

ковані як "не визначено". Можна проінтерпретувати, що категорія "чинник життя" досить близька до розуміння "здоров'я" як звертання до іншої особи з побажаннями здорового життя, яке наведене в усіх словниках.

Отже, в юнацькому віці "здоров'я" інтерпретується переважно як фізіологічний чи поєднання фізіологічного, психічного і морального станів людини. Ця цінність тлумачиться юнаками та дівчатами на основі засвоєних, "прочитаних" смислів, хоча і визначається життєвою цінністю, вона не структурована таким чином, щоб розширити особистісний внутрішній досвід. Це й не дивно, адже ж про здоров'я людина замислюється, коли вже починає його втрачати, що досить рано для юнацького віку. Сьома ж частина опитаних осіб не має чіткого розуміння цінності "здоров'я", тобто ця цінність в їхній свідомості існує лише у формі значення, без певних смислотворчих утворень.

Слово "любов" в словнику Даля відсутнє, є лише "любити", що трактується як емоційний стан, бажання, які можуть бути сполучені з безрозсудливістю. У словнику Ушакова поняття "любов" є, і визначається воно як почуття, засноване на певних взаємностях. Ожегов наводить шість варіантів тлумачення слова "любов": "1) глибокий емоційний потяг, сильне сердечне почуття; 2) почуття глибокої прихильності, самовідданої та щирої прив'язаності; 3) постійна, сильна схильність, захопленість чим-небудь; 4) предмет любові (той чи та, кого хто-небудь любить); 5) пристрасть, смак до чого-небудь; 6) інтимні стосунки, інтимний зв'язок". Це тлумачення є найбільш варіативним порівняно зі словниками Кузнецова і Єфремової, які дають по чотири визначення. Відмінністю у визначеннях Єфремової є те, що любов до когось визначається лише як почуття, основане або на спільності інтересів, ідеалів тощо, або на статевому потягу, взаємному відношенню двох осіб. Любов за Єфремовою визначається як схильність, прихильність чи потяг лише до чогось, наприклад: мистецтва, роботи.

Словник української мови не наводить визначення "любов", але у ньому "кохання" трактується як почуття глибокої сердечної прихильності до особи іншої статі та зазначається, що цей термін рідко використовується в розумінні "любов".

Дослідження тлумачення цього слова як життєвої цінності в юнацькому віці свідчить, що лише 3 % відзначили широке розуміння слова "любов", не зводячи його до тлумачення кохання двох людей протилежної статі. 7.6 % респондентів не визначили поняття, хоча всі намагались якось пояснити цю цінність. До графі "не визначено" були віднесені відповіді, в яких відчувались соціальні кліше: "те, що не пояснюється словами", "найцінніше".

Переважна більшість респондентів (37.9 %) визначили "любов" як почуття чи стан душі, причому 7.6 % з них вказали на "залежність" від об'єкта кохання: "не можеш жити без...", "прагнення бути з...".

24.2 % визначили "любов" як пристрасть, захоплення, емоції, емоційний стан, звичку, були й вказівки, що любов це "хімічна реакція в організмі". 4.6 % респондентів зазначили, що "любов": "має нерозумне начало", "невиліковна хвороба", "патологія", тобто навели те визначення, яке наявне лише у словнику Даля. Але 3 % досліджуваних наділяють "любов" саме розумним началом: "поєднання потягу душі, розуму і тіла".

Отже, більше половини респондентів (62.1 %) тлумачать "любов" крізь пристрасть, захоплення (24.2 %) та почуття (37.9 %) людини.

Дещо більше четвертої частини юнацтва (27.3 %) визначають "любов" як стосунки людей. Причому, одні (15.2 %) наголошують на взаємності таких стосунків, відзначаючи "спорідненість людей" та духовну близькість між ними. Інша ж частина (12.1 %) зауважує на особливості таких стосунків з боку однієї людини: "самопожертва", "вірність чоловіку" "порозуміння від іншого", "людина багато для тебе значить, з нею добре і спокійно". Визначення "любви" як односторонніх стосунків у аналізованих словниках не зустрічалося, крім прикладів нещасливої любові. Можемо припустити, що ці смисли є скоріше зчитаними з сімейних традицій, ніж створені самостійно, але вони, у свою чергу, будуть "творити" стосунки любові чи кохання за своїм сценарієм.

Аналіз дозволив виявити, що життєва цінність "любов" переважно більшістю осіб юнацького віку трактується як емоційна складова життя, а четвертою частиною вибірки – як певні стосунки між людьми. Такі тлумачення домінують і в аналізованих словниках. Тож стосовно життєвої цінності "любов" смисли скоріше не створювались особами юнацького віку, а прочитувались, зчитувались ними з соціально-культурного середовища.

Словосполучення *"забезпечене життя"* у словниках, звісно, не зустрічається. Тому звернемо увагу на тлумачення слова "забезпеченість". Словник Ушакова визначає його як матеріальне благополуччя, достаток. Найбільш повно висвітлюється "забезпечити" у словнику Ожегова: забезпечити чимось у потрібній кількості; надати достатні матеріальні засоби для життя; зробити цілком можливим, дійсним; захистити, охоронити.

Цінність *"забезпечене життя"* майже половиною респондентів (42.9 %) трактується як повне задоволення потреб, причому більшість осіб надає таке визначення: "задоволення всіх потреб". Зустрічаються й такі твердження: "мати все, чого прагнеш", "є все для комфортного життя", "не відмовляти собі ні в чому", "мати все, і не потрібно працювати", "коли нічого хотіти" тощо.

Третина респондентів (35.7 %) визначила *"забезпечене життя"* як матеріальний добробут, так само це поняття трактується всіма словниками. Серед коротких визначень *"матеріальний добробут"* зустрі-

чаються й більш широкі: "матеріальний добробут у благополучній сім'ї", "життя без фінансових проблем і обмежень". 19.6 % від загальної вибірки, які входять до третини, що розглядається, "забезпечене життя" визначили одним словом "гроші" або "кошти". Деякі підлітки (до 5 % від загальної вибірки) відзначили силу грошей, яка проявляється у "зв'язках" і "впевненості". 11 % респондентів "забезпечене життя" визначили як рівень життя, причому 9 % вказали на рівень життя конкретної людини, а близько 2 % – на рівень життя людства ("історичний етап розвитку").

Серед інтерпретацій "забезпеченого життя" як рівня життя окремої людини виділяються категорії: стандарт життя (7 %); "необхідність для існування людини" (близько 4 %), "не всім дано", "соціальний стан, коли можливий певний вплив на оточуючих", "більше, ніж необхідно для нормального життя" тощо (понад 5 %). Слід зазначити, що категорія "стандарт життя" виокремлена лише працюючою молоддю. Близько 4 % респондентів "забезпечене життя" визначають як рівень розвитку особистості: "стан гармонії з самим собою", "втілення задуму, здійснення мрій" тощо.

Отже, "забезпечене життя" особами юнацького віку переважно трактується як матеріальний добробут із акцентом на "гроші". Трохи більше десятиї частини респондентів тлумачать цю цінність як рівень життя людини. Але зустрічаються й розуміння "забезпеченого життя" як рівня розвитку людства (історичний етап) та рівня розвитку особистості. Останні визначення вказують на смисли, що складались за рахунок творення їх особистістю, це підтверджується фактом тлумачення "забезпечене життя" як стандарту лише працюючою молоддю – у студентської молоді таке тлумачення ще відсутнє.

Смислотворення характерне й для цінності "пізнання". Даль визначає лише "пізнавати" як "дізнатися, зазнати або познайомитись; розпізнати, переконатися, упевнитися; зрозуміти, досягнути", Ушаков тлумачить "пізнання" як процес та здібність людини. У словнику Ожегова поряд із розумінням "пізнання" як процесу додається розуміння його і як результату. У словнику Єфремової "пізнання" визначається як здібність людини та результат діяльності, у Кузнецова – як процес та результат.

В інтерпретації "пізнання" сучасною молоддю зустрічаються ще два визначення, не наведені у словниках, – пізнання як момент розуміння, відкриття та шлях досягнення мети. Майже половина респондентів (44.4 %) "пізнання" трактує як процес вивчення, засвоєння, отримання інформації: "навчання", "процес вбирання у свідомість нової інформації" тощо. Майже четверта частина респондентів (22.2 %) "пізнання" інтерпретує як результат вивчення: "розвиток", "розуміння", "збагачення розуму", "задоволення цікавості", інколи цю цінність людського життя юнаки опредмечують у матеріальний об'єкт, наприклад, "книги". Майже п'ята частина осіб юнацького віку (16.7 %)

"пізнання" розуміє як певний момент людської діяльності, відкриття: "відкриття чогось, чого не знав", "відкриття нового для себе", "інсайт". Цей факт привертає увагу орієнтацією сучасної молоді на ситуацію "тут і тепер". 14.8 % молоді "пізнання" тлумачать як властивість особистості, її потреби та емоції: "бажання дізнаватись", "бажання розвиватись", "цікавість", "інтерес", "прагнення до нового", "стан людини", "дар", "властивість, що вказує на рівень розвитку особистості" тощо. Як шлях досягнення мети, що співзвучно з розумінням "пізнання" як процесу, тлумачить 2 % респондентів.

Таким чином, майже половина осіб юнацького віку розуміє "пізнання" як процес, як воно й інтерпретується тлумачними словниками. Близько чверті учасників "пізнання" тлумачать як результат діяльності, а майже п'ята частина вибірки – як момент буття людини. Близько 15 % молоді "пізнання" приписують особистості як її властивість, дехто розглядає його як шлях досягнення власної мети. Особливості тлумачення цієї цінності свідчать про збагачення її власними смислами, що є смислопрожудувальною діяльністю, а не лише репродуктивною діяльністю з прочитування культурно-історичних смислів.

Визначаючи "розвиток", Даль наводить приклади розвитку тілесного та розумового. У словнику Ушакова чотири тлумачення цього слова, які загалом можна охарактеризувати як процес та його наслідок, що появляється у стані людини. Інші словники до трактування цього терміна не привносять нових інтерпретацій.

Сучасною молоддю "розвиток" визначається дещо ширше ніж у словниках, це зумовлюється часовою спрямованістю сучасної особистості. Розвиток розуміється ними як процес (взаємопов'язаність минулого, теперішнього та майбутнього), як результат (вплив минулого на сьогодення) та як момент певних змін (теперішній час). Потрібно зауважити, що трактування як моменту змін у словниках не наведено. У досліджуваній вибірці зустрічаються й відповіді (близько 4 %), які інтерпретувались як "невизначені". Це відповіді, в яких термін не пояснювався, а лише уточнювався, наприклад: "розвиток духовно і розумово", чи визначався іншим терміном, наприклад, "наука". Звичайно більшість респондентів (76.4 %) інтерпретують "розвиток" (згідно з його визначенням у тлумачних словниках) як процес. Однак і серед них є розбіжності у розумінні спрямованості процесу розвитку: на пізнання та самореалізацію (по 9 % від загальної вибірки). До цієї ж категорії належать визначення, що вказують на протилежність "розвитку" регресивному процесу (3.6 %). 16.4 % загальної вибірки розуміє "розвиток" як результат покращення, наслідок: "дорослішання", "без нього не буде особистості", "бонус розуміння", "результат пізнання". Як момент фіксації змін "розвиток" інтерпретує майже 6 % респондентів. Ці визначення здебільшого містять слово "момент": "момент необоротної закономірно спрямованої зміни", "момент, коли ти розумієш, що першу сходинку запланованого подолав" тощо.

Аналіз розуміння та інтерпретації юнаками цінності "розвиток" виявив не лише збагачення ними смислами цієї життєвої цінності, а й тенденцію щодо орієнтації сучасної молоді на суб'єктивне теперішнє.

"Розваги" у словнику Ушакова мають два тлумачення: "дія за дієсловом розважити-розважати", "те, що розважає, слугує втіхою". Словник Ожегова наводить таке трактування: "заняття, проведення часу, що приносить задоволення, розважає". У словнику Даля "розваги" визначаються як вільний час, забава, дозвілля, заняття для відпочинку. 80 % респондентів саме так розуміють цю життєву цінність, а 46.3 % надають цій цінності лише позитивного окрасу, що повністю збігається зі словниковими визначеннями.

Однак 17 % респондентів не наводять дії, які відбуваються протягом часу розваг, а описують стан, що супроводжує розваги: "розслабитись", "відволіктись", "не задумуватись", "не хочеться зупинятись" тощо. 7.4 % від загальної вибірки відзначають цінність часу розваг для оновлення фізіологічних сил; зустрічаються й цікаві метафоричні визначення, наприклад, "паливо для любові". Це явно нове тлумачення розваг, яке виправдовує таке проведення часу в силу свого корисного впливу на стан людини. Його можна віднести до смислопороджувального у свідомості сучасної молоді. 3.7 % відповідей категоризовано як "не визначені": "прикраса життя", "для рівноваги між роботою і навчанням", хоча вони легко об'єднуються в категорію "складова життєдіяльності", що свідчить про цінність "розваг" у житті осіб юнацького віку.

Визначення розваг як того, що слугує втіхою, в експериментальній вибірці відсутнє; таке розуміння у сучасних юнаків та дівчат не насичується власними життєвими смислами.

Варіативність тлумачення слова "свобода" у словниках із часом збільшувалась. У словнику Даля наводиться таке розуміння свободи: "своя воля, простір, можливість діяти по-своєму, відсутність утиску, неволі, рабства, підкорення чужій волі". Ушаков визначає свободу чотирма тлумаченнями: "можливість прояву суб'єктом своєї волі", "положення, при якому відсутні обмеження і утиски...", "можливість безперешкодно, без утисків і примусу діяти...", "стан того, хто не перебуває в ув'язненні, в неволі...". У словнику Кузнецова наводиться десять тлумачень, серед яких нового змісту набувають: "державна незалежність, суверенітет", "відсутність залежності від кого-небудь...", "можливість прояву суб'єктом своєї волі на основі усвідомлення законів розвитку природи і суспільства", "легкість, відсутність ускладнень у чому-небудь", "роздолля, простір", "вільний, незайнятий час, дозвілля".

Інтерпретації цінності "свобода" мають більшу варіативність і в досліджуваній вибірці, вони наближені до тлумачення терміна у словнику Кузнецова. Однак у бланках відповідей респондентів зустрі-

чаються поодинокі відмови від відповіді, що виражались у відсутності визначення цього поняття. Понад 6 % відповідей респондентів віднесено до категорії "не визначено". Серед них відписки, які не несуть у собі смислів для інтерпретатора, тобто за такими відповідями складно оцінити інтерпретаційну категорію, наприклад: "найцінніше", "коли людина вільна". З тієї ж причини, до групи "не визначено" були занесені й метафоричні відповіді: "легка, неповторна і спокуслива вільна пташка" та ін. Це може свідчити про відсутність індивідуальних смислів щодо свободи як життєвої цінності.

Найбільш численна за кількістю відповідей категорія "характеристики стану, почуття" (70 %). Слід зазначити, що ця категорія розподілилась на дві підкатегорії: перша свідчить про відсутність всіляких меж (54 %), інша – про наявність відповідальності (14.3 %). Цікавим є факт, що інтерпретація "свободи" як стану без меж, обмежень зустрічається дещо більше ніж у половини респондентів (54 %). Зокрема "свободу" як незалежність визначають 23.8 % респондентів, а "свободу" як веселощі та розваги інтерпретують 4.8 % юнаків та дівчат. У цій категорії зустрічаються відповіді, що поряд із необмеженістю називають самотійність (8 %) та самотність, впевненість тощо (3 %). Набагато меншою частиною респондентів (11 %) "свобода" визначена як характеристика вчинків, серед них: можливість діяти відповідно до своїх прагнень, інтересів і вподобань (4.76 %); звільнення від обов'язків і соціальних стандартів (3.17 %); вихід за рамки буденності (3.17). Близько 2 % респондентів "свободу" визначили як відповідну характеристику мислення: "вільно мислити". 6.35 % трактують "свободу" як "можливість вибору", "кількість варіантів"; 3.17 % як чинник повноцінного життя: "забезпечує повноцінність життя", "життя в усій його красі"; 1.59 % як право людини: "уявне право кожного".

Отже, цю життєву цінність частина молоді наділяє переважно власними індивідуальними смислами, але невелика частина вибірки смислів у цінність "свобода" не вкладає.

Поняття "сімейне життя" у словниках не зустрічається. Аналіз окремих слів "сім'я" та "життя" не зможе пролити світло на розуміння та інтерпретацію цієї цінності в цілому. Отже, проаналізуємо тлумачення "сімейного життя" юнаками та дівчатами.

У досліджуваній вибірці також зустрічаються поодинокі відмови визначити це поняття. Хоча "сімейне життя" є провідною життєвою цінністю юнацького віку, однак дехто ще не визначився з власними смислами, відтворюючи здебільшого соціально-культурні значення цієї цінності. Невизначеність цінності можна констатувати й для відповідей "важливий момент життя", "відповідальний момент", які надали 2.67 % респондентів. Потрібно звернути увагу на часове сприйняття респондентами цієї цінності. Слово "момент" відображає орієнтацію суто на теперішній час і ситуацію "тут і тепер".

Більше третини вибірки (37.3 %) також не дають визначення "сімейному життю", а наводять лише свої асоціації щодо цієї цінності. 13.3 % респондентів зазначають, що це "діти", десята частина загальної вибірки, до якої входять особи лише чоловічої статі, вважають, що це "дружина", п'ята частина вибірки – затишок, комфорт, "герань на підвіконні". Є поодинокі відповіді з такими асоціаціями: "побут", "щастя", "обов'язки", "стабільність", "добробут", "одруження" тощо. Майже третина респондентів (30.7 %) дала визначення, які можна класифікувати як "життя разом": "життя в колі сім'ї", "люди живуть разом", "союз", "коли біля тебе...". У деяких відповідях уточнюються особливості життя разом: "для власного добробуту", "маючи певні почуття і цінності", "зі спільними інтересами". 2.7 % юних осіб визначають сімейне життя як створення соціальної групи з певними правилами, традиціями, звичками. Слід зазначити, що сім'я як соціальна група визначається в соціології, і це визначення досить відоме, особливо серед студентів. Невисокий відсоток таких відповідей свідчить, що юнаки та дівчата дійсно не користувались загальноприйнятими визначеннями, а передавали власні смисли наведених понять. 12 % респондентів, визначаючи "сімейне життя", вказують на взаємність стосунків: "стан взаєморозуміння", "бути одним цілим", "взаємоповага", "взаєморозуміння" тощо, а 17.3 % характеризують лише діяльність чи почуття однієї людини.

Отже, "свобода" та "сімейне життя" є найбільш складними для осіб юнацького віку в плані насичення їх власними смислами.

Термін *"творчість"* у словнику Даля відсутній, "творити" означає: "давати буття, створювати, виробляти, народжувати". Словники Ушакова, Ожегова, Єфремової наводять по дві дещо різні інтерпретації, спростивши та узагальнивши які, можна тлумачити "творчість" як діяльність (процес), результат цієї діяльності та дар.

"Творчість" у визначеннях юнаків та дівчат має досить різнопланові тлумачення, ця цінність наповнена життєвими смислами для зростаючої особистості, ця цінність. Про це свідчить відсутність відмов надати відповідь та невисокий відсоток (1.9 %) визначень класифікованих як "не визначено".

65 % респондентів розподілилось між трьома тлумаченнями "творчості": діяльність, творення чогось нового в соціально-культурному контексті (24 %), результат діяльності (22 %), вираження, розкриття себе, самореалізація (19 %). Обговорюючи питання творчості, ми завжди зустрічаємо думку, що творчість має місце на існування і в індивідуальному контексті, тобто коли неординарна діяльність людини є ситуативною і необов'язково залишає свій слід для нащадків. Таких визначень у продіагностованій вибірці не зустрілось. Однак смисл творчості в індивідуальному сенсі відтворюється в її визначеннях: задоволення чи реалізація свого хобі, захоплення (13 %), самореалі-

зація (18.5 %). Індивідуальний контекст творчості відбивається і в інших відповідях, з чого можна зробити висновок, що смисл творчості для сучасної молоді переважно в її індивідуальному сенсі для окремої людини.

Тенденція до руйнування темпоральних зв'язків у свідомості сучасної молоді та тяжіння її до ситуації "тут і тепер" відстежується в тлумаченні й цінності "творчість" при інтерпретації її як результату (22.22 %): "продукт душі", "шедевр", "музика, вірші, казки", "музеї", "прикраса" тощо. "Творчість" визначається і як характеристика особистості (11 %), і як характеристика мислення (7.4 %), і як чинник розвитку особистості, і, навіть, відсторонення себе від цієї життєвої цінності: "заняття для інших", "заняття для геніїв і повних бездар" (по 2 %).

Можна констатувати, що життєва цінність "творчість" більшою мірою насичена індивідуальними смислами порівняно з цінностями "свобода" та "сімейне життя"; в її визначенні спостерігається тенденція орієнтації на суб'єктивне теперішнє.

"Мудрість" у словнику Даля визначається як "властивість мудрого; філософія; хитрість; мистецтво". Тлумачення Даля (крім філософії) перенесено до словника Ушакова. Ожегов також повторює "властивість мудрого", але додає: "глибокий розум, що опирається на життєвий досвід". Поряд із наведеними визначеннями у словнику Кузнецова є ще й трактування мудрості як глибокого знання, розуміння чого-небудь. У словнику української мови наводять вже з'ясовані раніше тлумачення мудрості: "властивість і якість за значенням мудрий", "глибоке знання, розуміння, узагальнення чогось; досвід", "що-небудь складне, трудне".

Отже, щодо терміна "мудрість" у словниках є такі тлумачення: властивість мудрої людини, форма знання, властивість людського мислення (хитрість чи мистецтво у Даля, глибокий розум, що опирається на життєвий досвід у Ожегова), глибоке знання, розуміння.

Сучасна молодь також досить однотайна у визначенні "життєвої мудрості". 87 % респондентів тлумачать її як досвід життя. Серед них 8.5 % зазначають, що цей досвід здобувається шляхом проб і помилок, перемог і поразок. Жоден респондент не трактує цей термін як досвід, який черпається людиною з історично-культурних надбань людства. Отримана інтерпретація яскраво свідчить про зниження вартості впливу метанаративів на осмислення власних цінностей життя, про це неодноразово зазначали науковці-психологи.

Інші ж інтерпретації "життєвої мудрості" як результату, що проявляється в діяльності людини (6.4 %) та як відчуття людини (4.3 %) свідчать про тенденцію орієнтації сучасної молоді на суб'єктивне теперішнє.

На основі викладеного, можна зробити певні висновки.

Межі зростання задаються самою людиною, яка проектує власну особистість; сюжет власного життя людина створює, керуючись тими смислами, які вона вкладає в цінності свого життя.

Рівень особистого досвіду збагачується смислами зчитаними, прочитаними з соціально-культурного середовища; на рівні особистісного досвіду людина самостійно створює смисли за допомогою різних дискурсивних практик.

Переважно на засвоєних, прочитаних, зчитаних смислах із соціально-культурного середовища базуються життєві цінності "здоров'я" та "любов".

Смислопороджувальні інтерпретації зустрічаються при тлумаченні цінностей: "забезпечене життя", "пізнання", "розвиток", "розваги", "творчість"

Тенденція щодо орієнтації сучасної молоді на суб'єктивне теперішнє відслідковується у породженні смислів щодо життєвих цінностей "розвиток", "розваги", "творчість", "життєва мудрість".

Найбільш складними для осіб юнацького віку в плані насичення власними смислами є життєві цінності "свобода" та "сімейне життя".

Проведений аналіз підтвердив факт зниження впливу метанаративів на осмислення цінностей життя особами юнацького віку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абульханова-Славская К. А. Стратегия жизни / К. А. Абульханова-Славская. — М. : Мысль, 1991. — 299 с.
2. Асмолов А. Г. О некоторых перспективных исследованиях смысловых образований личности / А. Г. Асмолов, Б. С. Братусь, Б. В. Зейгарник, В. А. Петровский и др. // Вопросы психологии. — 1979. — № 4. — С. 35–47.
3. Божович Л. И. Проблемы формирования личности / Л. И. Божович // Избр. психол. тр. — М. : Воронеж, 1995. — 352 с.
4. Будинайте Г. Л. Личностные ценности и личностные предпочтения субъекта / Г. Л. Будинайте, Т. В. Корнилова // Вопросы психологии. — 1993. — № 3. — С. 99–105.
5. Додонов Б. И. О некоторых перспективах исследования смысловых образований личности / Б. И. Додонов // Вопросы психологии. — 1973. — № 5. — С. 18–28.
6. Забродин Ю. М. Мотивационно-смысловые связи в структуре направленности человека / Ю. М. Забродин, Б. А. Сосновский // Вопросы психологии. — 1989. — № 6. — С. 100–108.
7. Ильин Е. П. Мотивация и мотивы / Е. П. Ильин. — СПб. : Питер, 2000. — 512 с.
8. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии. Т. 2 / С. Л. Рубинштейн. — М. : Педагогика, 1989. — 328 с.

9. Бобренко О. С. Жизненные приоритеты и ценности молодежи ставропольского края [Электронный ресурс] / О. С. Бобренко // Прикладная психология и психоанализ : электрон. науч. журн. — 2011. — № 2. — Режим доступа : <http://ppip.idnk.ru>.
10. Зотова О.И. Направленность личности и социальная регуляция поведения молодежи / О. И. Зотова // Психология личности и образ жизни. — М. : Наука, 1987. — С. 30–33.
11. Кон И. С. Психология ранней юности : кн. для учителя / И. С. Кон. — М. : Просвещение, 1989. — 255 с.
12. Медведев Д. А. Вербальное отражение действительности и профессиональная подготовка студентов университетов / Дмитрий Алексеевич Медведев // Электронное научное издание. — 2006. — Режим доступа : <http://www.emissia.org/offline/2006/1060.htm>.
13. Немировский В. Г. Ценностные ориентации первокурсников Сибирского федерального университета / В. Г. Немировский // Молодежь – позитивная сила развития российского общества : мат. Всерос. науч.-практ. конф., посвященной 80-летию со дня рождения В. Т. Лисовского, 24–25 сент. 2009 г. / под ред. А. А. Козлова. — СПб., 2009. — С. 192–195.
14. Сафин В. Ф. Динамика оценочных эталонов в подростковом и юношеском возрасте / В. Ф. Сафин // Вопросы психологии. — 1982. — № 1. — С. 69.
15. Солодунова Т. В. Система ценностей юношества до 16 и старше [Электронный ресурс] / Татьяна Владимировна Солодунова // Сайт МБУ "Информационно-методический центр". — 2012. — Режим доступа : <http://imc.glazov-edu.ru>.
16. Фельдштейн Д. И. Психология развития личности в онтогенезе / Д. И. Фельдштейн. — М. : Педагогика, 1989. — 208 с.
17. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис / Эрик Эриксон ; под. ред. А. В. Толстых. — М. : Флинта : МПСИ : Прогресс, 2006. — 352 с.
18. Чепелева Н. В. Понятие опыта в контексте психологической герменевтики / Н. В. Чепелева // Проблемы психологической герменевтики / под ред. Н. В. Чепелевой. — К. : Изд-во Нац. пед. ун-та им. М. П. Драгоманова, 2009. — С. 24–29.
19. Чепелева Н. В. Исходные теоретические положения и понятия психологической герменевтики / Н. В. Чепелева // Проблемы психологической герменевтики / под ред. Н. В. Чепелевой. — К. : Изд-во Нац. пед. ун-та им. М. П. Драгоманова, 2009. — С. 9–24.
20. Леонтьев Д. А. Психология смысла: природа, строение и динамика смысловой реальности / Д. А. Леонтьев. — М. : Смысл, 2003. — 487 с.
21. Франкл В. Психотерапия на практике / В. Франкл. — СПб. : Речь, 2000. — 256 с.
22. Большой толковый словарь русского языка / сост. и гл. ред. С. А. Кузнецов. — СПб. : Норинт, 2000.
23. Ефремова Т. Ф. Новый словарь русского языка. Толково-словообразовательный. — М. : Русский язык, 2000.
24. Ожегов С. И. Словарь русского языка / Сергей Иванович Ожегов. — М. : Русский язык, 1982.

25. *Тлумачний словник української мови* / голов. ред. В. Т. Бусел. — К. : Ірпінь: ВТФ "Перун", 2005.
26. *Толковый словарь живого великорусского языка* / сот. Владимир Иванович Даль. — Режим доступа : <http://slovari.yandex.ru/~книги/> Толковый словарь Даля.
27. *Толковый словарь русского языка* : в 4 т. / под ред. Д. Н. Ушакова. — М. : Гос. ин-т "Сов. энциклопедия" ; ОГИЗ (т. 1) ; Гос. изд-во иностр. и нац. слов. (т. 2–4), 1935–1940.

Стаття надійшла до редакції 20.01.2012.

Зазимко О. Формирование жизненных ценностей в юношеском возрасте: психологические особенности. Показана роль индивидуальных смыслов, раскрывающих суть абстрактных жизненных ценностей в процессе роста и самопроектирования личности. Раскрыты особенности смыслосчитываемой и смыслотворческой деятельности на уровнях личного и личностного опытов. Эмпирически выявлены личностные смыслы жизненных ценностей современного юношества; определена тенденция ориентации современной молодежи на субъективное настоящее.

Ключевые слова: жизненные ценности, юношеский возраст, жизненный опыт, личностные смыслы.

Zazymko O. Formation of life values in youth age: psychological characteristics. The role of individual meanings that disclose the gist of abstract life values during the process of personal growth and development is shown. The features of work of analysis of meaning and meaning making at the levels of individual and personal experiences are revealed. The personal meaning of life of contemporary youth is empirically discovered, and the tendency of today's youth orientation towards subjective present is defined.

Key words: life values, youth age, life experience, personal meaning.